

Kerpics Judit

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0000-0003-0797-7116

Mindennapi olvasmányok – Két kalendárium a 1850-es 1860-as évekből¹

Absztrakt

Tanulmányomban a 19-20. századi magyar művelődés egyik meghatározó műfajával, a kalendáriummal foglalkozom két konkrét kötet vizsgálatán keresztül. A 19. század közepére a magyar kalendárium-irodalom egyre gyarapodott és új attribútumokat is felvett. Az eredeti időjelző funkció, jeles napok és ünnepek felsorolása mellett egyre több praktikus tanács, ismeretterjesztő írás és szépirodalmi szöveg került be ezekbe az eredendően olcsó, széles néprétegekhez eljutó kiadványokba. Podmaniczky Frigyes és nővére, Jósika Júlia mindketten szerkesztettek kalendáriumot: az előbbi az 1857-es Délibáb Képes Naptár, míg az utóbbi a 1861-es Hölgynaptár szerkesztője volt. Egyikük sem folytatta a vállalkozást az első kötet után, és mindketten egy-egy hetilaphoz kapcsolódó kiadványt szerkesztettek. Dolgozatom a korszakra jellemző olvasási szokásokra, művelődési lehetőségekre világít rá két, egymáshoz időben közeli példán keresztül.

Kulcsszavak: 19. századi sajtó, kalendárium, művelődéstörténet, használati szövegek, népnevelés

Abstract

Everyday Reading Materials – Two Calendars from the 1850's and 1860's
In my paper, I investigate one of the most important genres of 19th-century Hungarian cultural education: the calendar. For this, I have chosen two examples to examine closely. By the mid-19th century, the Hungarian calendar literature kept growing and took on new attributes. Next to its original function – telling the time, listing days of celebrations and holidays – more and more literary fiction text found its way into these inherently cheap volumes, which were available for a wide range of people. Frigyes Podmaniczky and his sister, Júlia Jósika were both calendar editors for a short while: the former edited the Délibáb Képes Naptár [Délibáb Picture Calendar] in 1857, and the latter the Hölgynaptár [Ladies' Calendar] in 1861. Neither of them continued the enterprise after the first volume, and both of the calendars were related to a weekly newspaper. My study sheds light on the reading habits and cultural opportunities of the period through two examples close to each other in time.

Keywords: 19th century periodicals, calendar, cultural history, everyday texts, popular education

A 19. századi magyar értelmiség körében újra és újra megfogalmazódó feladat volt a műveltségterjesztés, és a kulturális termékek minél szélesebb körben való népszerűsítése. Ez a küldetés természetesen a kultúra piacosodásával is egybevágott. A periodikák sokaságában különleges helyet foglalnak el az évente egyszer megjelenő kalendáriumok. A 19. század közepére a

---

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával, az Új Nemzeti Kiválóság Program és az OTKA K 132124 *Történetek a magyar irodalom médiatörténetéből* kutatási projektum keretében készült.

magyar kalendárium-irodalom egyre gyarapodott és új attribútumokat is felvett. Az eredeti időjelző funkció, vagyis az év napjainak számlálása, jeles napok és ünnepek felsorolása, éves időjárás előrejelzés mellett egyre több praktikus tanács, ismeretterjesztő írás és szépirodalmi szöveg került be ezekbe az eredendően olcsó, széles néprétegekhez eljutó kiadványokba. Olyannyira, hogy a tulajdonképpeni naptár olykor teljesen eltűnt a kötetekből, és egy évente megjelenő, vegyes műfajú szövegeket egybegyűjtő, hétköznapi olvasásra szánt, gyakorlati célokkal bíró kiadvány lett belőle. Jelen tanulmányomban egy testvérpár, Podmaniczky Frigyes és Jósika Júlia (szül. Podmaniczky Júlia) szerkesztői munkájának köszönhető két kalendárium mutatok be: az 1857-es *Délibáb Képes Naptár*at, és az 1861-es *Hölgynaptár*at. A két kalendárium egymástól eltérő kivitelezésben készült és más célközönségnek szól, és időben elég közel vannak egymáshoz ahhoz, hogy segítsenek képet alkotni az 1850-es és 1860-as évek fordulójának magyar nyelvű, népnevelő-ismeretterjesztő irodalmáról.

Délibáb Képes Naptár

A *Délibáb Képes Naptár*at Podmaniczky Frigyes, Degré Alajos és Friebeisz István szerkesztette, és 1857-ben jelent meg először. Ez a kiadvány a *Délibáb Szépirodalmi és Divatlap* előfizetési felhívásai szerint utánnyomással 15.000 példányban kelt el² annak ellenére, hogy ára a többi kalendáriumhoz viszonyítva igen magas (2 forint) volt. A naptárak 80 krajcár fölött már drágának számítottak; az alsóbb néprétegek kis naptárainak ára 25–40 krajcár közt mozgott (Kovács 1989: 85). A vállalkozáshoz Podmaniczky Frigyes eleinte nagy reményeket fűzött, visszaemlékezésében így nyilatkozott róla: „Az akkor keletkező naptáriródalommal is foglalkoztam, a mennyiben az 1857-ik évre Degré Alajos és Friebeisz Istvánnal szövetkezve egy «Déli-báb» című nagy arányokban tervezett naptárt adánk ki. — E vállalat azonban csötörtököt mondott, mert a remélt «jó üzlet» délibáb varázsszerű tüneménynek megfelelően hiú káprázatnak bizonyult” (Podmaniczky 1888: 67–68). Podmaniczky az 1858-as, 40 krajcárra csökkentett árú második szám³ szerkesztésében már nem vett részt, és a naptár nem érte meg a negyedik számot.

Az 1850-es években a *Délibáb Képes Naptár*hoz hasonló nagyobb naptárak célközönsége a tágan értett „nép” műveltebb, vagyonosabb rétege volt; vagyis nem közvetlenül a parasztokhoz és munkásokhoz szóltak, pusztán a szűk értelmiségi elit helyett széles közönségre számítottak. (Kovács 1989: 81; 85–87.) A kiadványban szereplő mezőgazdaságról és egyszerű földművesekről szóló ismeretterjesztő- és szépirodalmi szövegeket a birtokosoknak és népnevelőknek szánták, méghozzá a szellemi elit szemüvegén keresztül bemutatva. A kiadványt a *Délibáb* többek közt az alábbi szerzőkkel reklámozta: Tompa Mihály, Császár Ferenc, Lisznyai Kálmán, Jósika Júlia, Vajda János, Jókai Mór, gr. Festetics Leó stb.⁴ Az ismeretterjesztő cikkek egy része praktikus tanácsokat tartalmaz vidéki gazdaságok működtetésére, mint például az alpakatenyésztésről, kutya- és csirkefajtákról, rózsanevelésről stb. szóló írások; de jelentős tömböt képeztek a nagyvilág érdekességeit (pl. amerikai rabszolgák helyzete), új találmányokat (pl. villamosság működése) különös természeti jelenségeket (pl. vulkánok) bemutató, általános műveltséget gyarapító szövegek.

A *Délibáb Képes Naptár* első számának szemléletére alapvetően illik az a népnevelő szándék, amit Kovács I. Gábor az 1850-es évek naptáriródalomának törekvéseiről megfogalmazott: „A reformkor vége felé elsősorban a föld népéről, a parasztságról írtak azzal a céllal, hogy a nép, a parasztság szokásait, jellegzetességeit mint a magyar nemzeti identitást biztosító jellegzetességeket mutassák be. A Bach-korszakban ennek rovására erősödött az az irányzat, amely a nép életmódját, szokásait úgy mutatta be, hogy azt szükséges megreformálni, civilizálni” (Kovács 1989: 92).

Ezzel a célkitűzéssel harmonizál a szerkesztő Podmaniczky Frigyes testvérének, Jósika Júliának a *Varga János* című novellája is. A *Varga János* paraszti hősei egyszerre szembesülnek a falusi kisközösség földrajzi elzártságával, és azon belül is a vérségi kapcsolatok abszolút hatalmának nyomasztó jelenlétével, egyfajta családba zártsággal. A cselekmény középpontjában az

² [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 12. sz. (1856. március 22.) 151.

³ [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 12. sz. (1856. március 22.) 151.

⁴ [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 31. sz. (1856. augusztus 3.) 373.

archaikus társadalmi berendezkedéssel szembeni normasértés áll: Varga János parasztgazda az anyja akarata ellenére lefelé nőszül, egy Klári nevű cselédlányt vesz feleségül. Ez János anyjának dühét, később egyre fokozódó örületét okozza, ami a fiatalasszony brutális bántalmazásában kulminálódik. Klári hallgat erről, azonban a rendszeres verések és lelki terror hatására első gyermeküket elvesztik, a fiatal nő pedig lázalmában kiáltozva árulja el férjének a vetélés okát, aki megfenyegeti ugyan az anyját, de nem tesz lépéseket a felesége kimenekítésére az élehetlenné vált családi otthonból. (A lázálomban kibeszélt titok motívuma ismerős lehet Jósika Miklós *Abafi* című regényéből is, ahol Csáky Margit eltitkolt szerelmét árulja el hasonló körülmények között. Mindkét esetben olyan írói fogás ez, amelynek segítségével felszínre kerülhet egy sorsfordító titok, de közben a titkot őrző, a szenvedést némán tűrő nő is megőrzi a passzivitását.)

János és Klári második gyermeke egészségesen jön a világra, ekkor azonban a mátriárka örülete tovább fokozódik, unokáját menyénél is jobban gyűlöli és az életére tör. Egy alkalommal a jeges patakba dobja a csecsemőt, akit anyja kiment ugyan, de az anyós kizárja őket a hidegbe János hazaérkezéséig. Remekül szemlélteti ez a jelenet Klári ki- és bezártságának komplexitását, hiszen a ház melege nélkül a téli hideg okozta közvetlen életveszélynek van kitéve, a házban viszont tomboló anyósával lenne összezárván. A gyermek csodával határos módon nem hűl ki, János időben hazaér, és ekkor elhatározza, hogy elköltözik anyja házából. A falusi lelkész segítségével állást és szállást szerez, és meg is kezdik a költözés előkészítését, amikor a korábbi jelenet János távollétében megismétlődik. Ez alkalommal az anyós nem engedi Klárit a gyermek után ugrani, és egy fejszével leüti. A szomszédok kihalásszák a gyermeket a patakból és a sebesült Klári köré gyűlnek, erre ér haza János, aki felindultságában a felesége mellett heverő fejszével agyonüti az anyját. Jánost előbb halálra, majd Klári közbenjárására hat év fogházra ítélik. Figyelemre méltó a közösség működése: a szomszédok és a férj is végig tudnak a bántalmazásokról, az ügy mégis zárt ajtók mögött marad; a törvény csak a tragédia bekövetkezése után lép közbe. A szereplők részben magukat okolják az elszenvedett borzalmakért, ahogyan ez kitűnik Klári nyilatkozatából: „– Jól tudod, János – szolt ilyenkor a jámbor menyecske: – hogy kedve s akarata ellen adta beegyezését a házasságunkba, s még lakodalmunkon sem volt jelen. Azért nem kell csodálkoznunk ha nem igen szeret engemet, s heves természete olykor elragadja” (Jósika 1857: 50).

Tisztában vannak tehát a társadalmi norma megsértésével és annak következményeivel, ez az egyik oka annak, hogy a sorsukat megérdemeltnek tekintik, és nagyon sokáig nem tesznek kísérletet az elviselhetetlen összezártaságból való kitörésre. A tabusértő magatartásból következő tragédia elbeszélését egy meglepő fordulattal Jósika Júlia a következő szerzői megjegyzéssel zárja: „Sokan talán nagyitást gyanítanak ezen előadásban, nem úgy van, ez való történet, magától az alispántól tudjuk, ki előtt a dolog megfordult, sőt, enyhítettük a jeleneteket. S ha jónak véltük leleplezni e szívrázó történetet; oka az: mivel egy érvvel többnek hittük arra: mennyire szüksége van a népnek nevelésre” (Jósika 1857: 54).

Jósika Júlia novellája ebben a kontextusban egy barbár, elmaradott, szenvedő parasztság szükséges felemelésére irányuló üzenetet hordoz. Mindez a novella végi szerzői megjegyzés nélkül nem feltétlenül következne a műből, hiszen a történet maga nem mutat be megoldási lehetőségeket; így azonban a kiadvány célkitűzéseire igazodva túllép a művelt olvasó elborzasztásának szándékán.

A kalendáriumban közölt kispróza művek közül kiemelkedik és egyben kontrasztot képez a *Varga János* tragikumával Jókai Mór *A világ vége* című elbeszélése. Hansági Ágnes *Irodalmi kommunikáció és műfajosság* című könyvében a Dorfgeschichte (falusi történet) műfaj felől értelmezi Jókai Mór *Népvilág* című kötetkompozíciójában, ahol a szöveg másodszer jelent meg. (Hansági 2022: 281). Hansági Jósika Júlia *Varga János* című novelláját a Dorfgeschichte műfaján belül a katasztrófanovellák közé sorolja (Hansági 2022: 281), *A világ vége* ezzel szemben szatirikus mű. A világ végétől rettegő, babonásan vallásos falusi kisközösségben játszódó cselekmény mellett Jókai párhuzamosan futó metanarrációban a kalendárium műfajának, általában vett szerzőinek, szerkesztőinek és olvasóinak parodisztikus leírását adja. A cselekmény kiindulópontja az, hogy egy kalendáriumban az 1818-as évre – a cselekmény idejére – megjósolják az Apokalipszist.

Valami bohó azt a mulatságot csinálta magának, hogy ezt a jóslatot kiírta valami kalendáriumban; a kalendáriumok akkor is olyan elismert tekintélyek voltak mindenféle jóslat dolgában, miként most [...]’ (Jókai 1857a: 75).

... No de azonban engem nem azért tart ezen derék három naptárszerkesztő tyúkkal, kalácscsal, hogy én itt a kalendárium-csinálókra rosz élczeteket gyártsak, hanem hogy írjak nekik novellát valami kegyetlenül érdekes tárgyról (Jókai 1857a: 76).

A „kalendárium-csinálókra” vonatkozó megjegyzést Jókai nem vette ki az ugyanabban az évben novelláskötetben megjelent változatból sem, viszont itt általánosabb megfogalmazásban „a naptárszerkesztők”-ről (Jókai 1857b: 164), és nem „ezen három derék naptárszerkesztő”-ről beszél. A metanarratív szinten tett állításokat a cselekmény narrátora is továbbviszi, mintegy illusztrációnak használva az elbeszélés szereplőit a kalendáriumok olvasóiról és olvasásmódjáról tett szatirikus kijelentésekhez.

Ez időben jött tehát az a fatális esztendő [1818], mikor a kalendáriumokat így telerakták kőesővel, békahullással. Daykayné nagyasszonynak minden ez évben megjelent kalendáriuma megvolt, ott függtek szépen a szegen: a kassai, azzal a perspectivás emberrel a tábláján, a lőcsei, azokkal a híres anecdotákkal, a komáromi, a bevehetetlen várral, és a budai az éggömböt czirkalmazó tudóssal; és azok mid, egytől egyig megegyeztek abban, hogy sokkal jobb volna a világra nézve, ha épen nem volna a világon, mint oly gyalázatosan elmúlni, mint folyó esztendő július 18-dik napján délutáni 5 óra 11’ és 6”-kor pontosan véghez fog menni (Jókai 1857a: 78.).

Az elbeszélő persze nem azonosítja saját olvasóit az elbeszélésben szándékosan elnagyoltan felskiccelt, iszákos, szőrös orrú, babonás, tudatlan hősökkel. Saját olvasóközönségéről szólva így nyilatkozik: „Hanem – most jut eszembe, hogy gentlemenek számára írok, a kiknek előbb be kell mutogatnom rendes forma szerint a magam embereit, mielőtt szóhoz hagynám őket jutni” (Jókai 1857a: 76). A szereplők bemutatása közben zárójeles megjegyzések beszüntetésével saját munkamódszeréről is lerántja a leplet, mintegy gúnyt űzve magából az íróból is: „A nagyasszony mosolyog, szemeivel alázatosan hunyorít; a kis Czenczike pirul és lesüti a szemeit: (stereotyp bevezetés); valami ruhát varr: (próza foglalatosság) [...]” (Jókai 1857a: 77). Az olvasóval összekacsintó, a szövegből újra és újra kiszóló elbeszélő művelt férfi olvasóknak szánja a szövegét elsősorban mulatsággal. A főhősként bevezetett családfő a cselekmény idejére részeg kábulatban a háttérbe vonul. Felesége és özvegy szomszédasszonyuk együtt várják a világvéget, és ebben az extatikus állapotban megegyeznek, hogy egymás felé fennálló tetemes tartozásait semmisnek tekintik, közben a házaspár babonás, egyszerű lelkű lánya az özvegyasszony felvilágosult, Apokalipszis-tagadó fiával szerelembe esik, és a fiatalok házasságával ténylegesen kiegyenlítődnek a két család közti rendezetlen adósságok. A didakszis pusztán a kisszerű szereplők tévedéseire adott kisszerű bölcsességek formájában jelenik meg a szövegben; a sentenciózus megállapítások csak annyira vehetőek komolyan, mint maga a cselekmény. Jókai elbeszélése szorosán véve teljesíti a *Délibáb Képes Naptár* profiljának megfelelő elvárásokat, de mindezt könnyed, szórakoztató módon teszi.

Hölgynaptár

A Jósika Júlia által 1861-re szerkesztett *Hölgynaptár* című kalendáriumot a *Nővilág* 1860-as évre előfizető olvasói az év végén ajándékba kapták a hetilap mellé. Nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy ezen kívül kereskedelmi forgalomba került volna, legnagyobb valószínűség szerint exkluzív, ingyenes kiadvány volt. Már 1860 januárban ezzel reklámozták lapot:

[...] az egész éven át előfizetők számára pedig emlékjándékul csinos kemény kötésben egy hölgy-naptárral 1861-ik évre szerkesztve B. Jósika Júliától, kinek jeles tollát s finom izlését a „Nővilág” olvasói legjobban ismerik, s annál fogva tőle e nemből is csak kitünőt várhatnak (e naptár már augusztus hóban az illető előfizetőkhez szét fog küldetni). E naptár az egykori almanachok mintájára több

csinos uj képpel leend ékitve, s tartalma kizárólag a női igények szemmel tartásával szerkesztve⁵.

E kötet csak a nevében naptár – a szó szoros értelmében vett naptár hiányzik belőle. Ahogyan a felhívásban is olvasható, szerkezetében az almanach műfaját követi, periodicitását tekintve azonban nem felel meg ennek sem: mindössze egyszer jelent meg, és nem találtam arra utaló jelet, hogy további kötetek tervbe lettek volna véve. Címével összhangban kifejezetten női közönségre számító témákat dolgoz fel kilenc fejezetben, melyek három szerző nevéhez kötődnek: Jósika Júlia, Jósika Miklós és Horváth Mihály. A szövegek közt vegyesen szerepelnek eredeti írások és fordítások.

A kiadvány előzéklapján Gróf Széchenyi Istvánné portréja látható; majd – minden bevezető nélkül – az első írás *Miss Nightingale* címmel a krími fronton hírnevet szerzett ápolónő életéről és munkásságáról szól – különös hangsúlyt fektetve arra, hogy miként segítette és segíti Viktória királynő a modern ápolástan úttörőjének munkáját (Jósika 1861: 3–10).

A *Hölgynaptár* saját korának jeles nőalakjaival benépesített nyitányát egy bevezetővel ellátott forrásközlés követi Bethlen Gábor udvaráról Hatvani Mihálytól (Horváth 1861: 11–20). Az álnév mögött Horváth Mihály történész, politikus, főpap rejtőzik, akit 1851-ben Jósika Miklós-hoz hasonlóan halálra ítél a hadi törvényszék, de az ítéletet csak Horváth távollétében, jelképesen tudták végrehajtani (Szinyei 1896: 1280). Horváth is Brüsszelben telepedett meg egy időre, Jósika Miklóssal szoros barátságot ápolt, és itt dolgozott nagyívű, hatkötetes történeti munkáján, a Magyarország történelmén (Márki, 1917). Nem meglepő tehát a közreműködése a Jósika Júlia-szerkesztette kötetben. Ezután áll Jósika Miklós „Eszter szerzője” álnéven közölt *A két vörös sipka* című tréfás novellája két ellentétes jellem felcseréléséről, majd Jósika Júlia fordításában William Howitt *Fekete csütörtök – Vázlat Ausztráliából* című elbeszélése olvasható. Az eredeti szöveg a Charles Dickens-szerkesztette *Household Words* hetilapban jelent meg 1856-ban, szerzője természettudományos és történeti munkáiról is ismert brit felfedező, aki szemtanúként több írást is közölt a fekete csütörtöknek nevezett 1851-es nagy ausztrál bozótűzről (Howitt 1856). Korábbi, 1854-es cikke a témában (Howitt 1854) dokumentarista jellegű: a tűzvész kiváltó okaira, az áldozatok és az anyagi kár tételes felsorolására és a jövőbeni lehetséges védekezési módok felvázolására szorítkozik. Az 1856-os szöveg fikciós rövidpróza, melyet a Howitt által átélt események ihlettek. Jósika Júlia fordítása szorosán követi az eredeti szöveget, és néhány egyszerűsítést leszámítva keveset változtat rajta. Ilyen egyszerűsítések főleg a tűz pusztításának és a megégett áldozatok leírásának dermesztő képeiben mutatkoznak, melyeket Jósika Júlia magyar szövege a szükségesnél nagyobb mértékben nem részletez, az eredeti szöveg viszont hosszabban elidőzik rajtuk. Az alábbi példa jól szemlélteti a magyar fordításban eszközölt változtatásokat:

The man turned upon him a visage that startled him with terror. It was no longer a human visage; but a scorched and swollen mass of deformity. The beard and hair were burnt away. Eyes were not visible; the whole face being a confused heap of red flesh and hanging blisters. The poor fellow raised a pair of hands that displayed equally the dreadful work of the fire” (Howitt 1856: 392).

A nyájör feltekintett, s Patterson visszaborzadt a férfiu összeégett arcjától, melyet elpörzsölt haja és szakála még inkább eltorzítottak (Howitt 1861: 85).

Ez a szemelvény megmutatja, hogy Jósika Júlia a jelzős szerkezetek ritkításával, és a Howitt által érzékletesen lefestett összkép háborzongató mivoltának tömör összefoglalásával enyhíti az eredeti szöveg naturalizmusát. Ezt részben magyarázza a *Hölgynaptár* célközönsége; hiszen az eredeti elbeszélés egy irodalmi hetilapban jelent meg: a Dickens-szerkesztette *Household Words* elsősorban szépirodalmi szövegeket és kulturális ismeretterjesztő tárcákat közöl különböző átkötések nélkül. A *Nővilággal* ellentétben ez nem női lap: hiányoznak belőle a képek,

⁵ [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. január 8.) [borító]

reklámok és kisszínesek is; és nincs olyan rovata, ami célzottan női közönséget feltételezne (pl. háztartási praktikák, receptek, divat stb.). Maga Dickens a lap első számában közölt előszóban roppant széles közönséget határoz meg:

We hope to be the comrade and friend of many thousands of people, of both sexes, and of all ages and conditions, on whose faces we may never look (Dickens 1850: 1). [Azt reméljük, hogy mindkét nemhez tartozó, bármilyen életkorú és körülmények között élő több ezer ember társa és barátja lehetünk, akiknek az arcát talán sohasem látjuk meg.] (a tanulmány szerzőjének fordítása).

Az olcsóságánál fogva (az akár) a munkásosztály számára is elérhető lapot valójában leginkább a polgári középosztály olvasta (Huett 2005: 61–82). A *Hölgynaptár* a *Nővilág* közönségére számítva könnyen befogadható, szélsőségektől mentes szövegeket tartalmaz, de az ehhez való alkalmazkodáson túl valószínűnek tartom, hogy ezek a tompított, egyszerűsített jelenetek a fordító saját ízlését is tükrözik. Ezt támasztják alá Jósika Júlia saját prózapoétikai elvei, melyeket a *Pályavezető* című nőnevelési tanácsadó könyvében fogalmazott meg:

De ha – mint például az angol regények többségében – nem csak az a cél, valami szerelmi viszont lefesteni, hanem inkább a társadalmi életnek s egyes jellemek kirajzolása, vagy valami erkölcsi elvnek nem csak elvont, de gyakorlati tárgyalása, akkor több jót, mint rosszat tanulhatunk belőle; főleg ha a szerző kissé vigyázva írt, s nem gyönyörködik igen nyers jelenetek rajzolásában, mit sok regényírónak szemére lehetne vetni (Jósika 1863: 273–274).

A *Fekete csütörtök* után a *Hölgynaptár* töredéket közöl Lady Mary Wortley Montagu, Countess of Mar utazásából Horváth Mihály fordításában. A 18. századi író, költő Lady Mary Wortley Montagu a törökországi angol nagykövet feleségeként az első angol nő volt, aki a keresztény Európán kívüli világot mutatta be levelezés útján (Grundy 1999: XVII). Misszilis leveleiről másolatot őrzött, és kívánságának megfelelően ezeket halála után kötetben közreadták (Melville 2004). Érdekesség, hogy a keleti orvoslás tanulmányozása révén az ő nevéhez fűződik a himlő elleni vakcina elődjének európai elterjesztése is (Melville 2004: 209–215), ily módon kapcsolódik a kötetben szereplő történelmi jelentőségű nőalakok sorába. A *Hölgynaptárban* közölt első levél az 1717-es év legvégéről származik. Horváth Mihály a grófnő ütilevelei közül nem egy egzotikus, keleti beszámolót választott, hanem az Oszmán Birodalomba tartó út magyarországi szakaszának leírását. A levél kevés személyes megjegyzést, annál több történelmi és földrajzi adatot tartalmaz. A nagykövet feleségeként a grófnő láthatóan a lehető legteljesebb mértékben törekedett megismerni a korábban – ekkor még nem is olyan régen – az Oszmán Birodalom érdekszférájába tartozó területek politikai, gazdasági és kulturális hátterét. A háborúktól dúlt magyar vidékről rendkívüli empátiával ír:

18-kán, Komáromot a tulsó oldalon hagyván, Neszmélybe érteztünk, – egy kis falu, hol mindazáltal tűrhető hálást nyerünk. Ezen helytől Budáig két egész nap tartott utunk, a világ legszebb rónáin, melyek oly egyenesek, mint ha ki volnának kövezve, s végtelenül termékenyek, de nagyobb részben parlagok és néptelenek, el lévén pusztítva a császár és a törökök közt lefolyt hosszú harczok s a még kegyetlenebb polgári háborúk következtében. Valóban, semmi sem lehet szomorúbb, mint Magyarországon keresztül utazván, visszagondolni ezen ország egykori virágzó állapotára, és látni a föld ily jeles részét majdnem elnéptelénítve (Wortley Montague 1861: 100–101).

Gondolhatnánk, hogy a Magyarországról szóló beszámoló szeretetteljes hangját némileg a fordító nagyította fel, de erről szó sincs. Horváth fordítása e tekintetben meglehetősen hű az eredetihez; sőt, a grófnő némely szenvedélyesebb kijelentése a magyarok elnyomatásáról kimaradt a *Hölgynaptárban* megjelent szövegből. A fenti passzus az eredeti levélben sokkal bővebben van kifejtve, I. Lipótot pedig erős kritikával illeti:

Leaving Comora on the other side the river, we went the eighteenth to Nosmuhl, a small village, where however, we made shift to find tolerable accommodation. We

continued two days travelling between this place and Buda, through the finest plains in the world, as even as if they were paved, and extremely fruitful; but for the most part desert and uncultivated, laid waste by the long wars between the Turk and the Emperor; and the more cruel civil war, occasioned by the barbarous persecution of the protestant religion by the emperor Leopold. That prince has left behind him the character of an extraordinary piety, and was naturally of a mild merciful temper; but, putting his conscience into the hands of a Jesuit, he was more cruel and treacherous to his poor Hungarian subjects, than ever the Turk has been to the Christians; breaking, without scruple his coronation oath, and his faith, solemnly given in many public treaties. Indeed, nothing can be more melancholy than in travelling through Hungary, to reflect on the former flourishing state of that kingdom, and to see such a noble spot of earth almost uninhabited (Wortley Montague 1775: 60–31).

A fenti szemelvény magyar fordításból hiányzó részlete I. Lipót politikáját ostromozza; őt teszi felelőssé az utazás idejében lehangoló, elhagyatott látványt nyújtó országért. Nem egyértelműsíti, hogy pontosan milyen esküszegéssel vádolja Lipótot. A legvalószínűbbnek I. Lipót magyar koronázási esküjében szereplő, az országgyűlés háromévente történő összehívására tett kötelezettségvállalásának megszegését tartom (Széchenyi 1864: 34); de a szentgotthárdi győzelem után kötött, 1664-es vasvári béke is jó eséllyel kimeríthette az angol grófnő szerint az „árulás” fogalmát a törököknek aránytalanul kedvező feltételek miatt (Romsics 2018: 37). A többek között ezen okokból Lipót ellen forduló magyar nemesség elégedetlensége vezetett a gyorsan lepleződő Wesselényi-féle összeesküvéshez, és az azt követő császári megtorláshoz (Romsics 2018: 37–44).

Egy Habsburg uralkodó politikai döntéseit elítélő szövegrészlet – akármilyen hosszú idő telt el azóta – nem mehetett volna át az utólagos cenzúrán, és nem lehetett helye egy 1861-es, középosztálybeli nők hétköznapi szórakoztatására szolgáló kiadványban. Nem tudni, hogy Horváth Mihály eleve elhagyta a fordításból a kérdéses passzust, vagy esetleg Jósika Júlia szerkesztette ki belőle, de ez itt nem is igazán lényeges kérdés. Lady Mary Wortley Montagu magyarországi útlevele egyszerre történelmi érdekesség, gazdagon adatolt műveltségterjesztő szöveg és bizonyos tekintetben meghatározó olvasmány. Kontextusát és tartalmát figyelembe véve a *Hölgynaptár* legfigyelemreméltóbb darabjának tartom.

A *Nővilág* olvasói számára cseppet sem volt váratlan a következő írás: *Valami az öltözetről*: Jósika Júlia *Eredeti divattudósítás* című népszerű cikksorozata éppen 1860-ban ért véget. A hetilap hűséges előfizetőinek küldött, 1861-re készült *Hölgynaptárban* feltétlenül helyet kellett kapnia egy kissé nosztalgikus, az író nő külföldi tapasztalatait és öltözködési irányelveit tömören összefoglaló fejezetnek. Bizalmas, nők-egymás-közt hangnemben élcelődik a fukar férfjek nehezen nyíló erszényén és anyák napi aggodalmain lányaik túl egyszerű öltözete miatt. Propagálja az estélyi ruhák egynél többszöri viselését (akár egy egész szezonon át), a hétköznapi darabok lehetőség szerinti újrahasznosítását, és a kevés, de jó minőségű ruha varratását. A jelszó, mint mindig: mértékletesség.

A kötet utolsó szakasza rövid, vegyes háztartási- és egészségügyi praktikákat, valamint recepteket tartalmaz. Az öltözetről szóló fejezetből már kiderült, hogy molyok ellen kámfort érdemes a szekrénybe tenni, és az új csipkét első mosásig a ruháról levéve szabad csak tárolni, mert az új csipke fehérítő pora elszínezi a selymet (Jósika 1861: 111). A *Kis gyógyszerész-tár – gyakoribb kóresetekre* a családanyának ápolónői minőségében ad útmutatást. A mai szemmel nézve hol bizzar, hol bölcs tanácsok rendkívül értékes kordokumentumként szolgálnak a 19. század közepi embernek a hidegtől és a huzattól való szorongásáról, és a könnyen végzetes kimenetelű betegségek kezelésére irányuló már-már kétségbeesett házi praktikákról. A torokgyík gyermekek torkára például piócákat kell tenni a könyv szerint, és ha ez sem segít, langyos vízzel meghánytatni, míg kiér az orvos. „Ha mindezt megtettük, az orvos, megérkezésekor alkalmasint már, félig felgyógyult beteget találand; és még a legrosszabb esetben is bizonyosan nem ártottunk, ha nem is tudtunk kedves betegünkön sokat segíteni” (Jósika 1861: 114).

Persze hétköznapi bajokra is akadnak tanácsai: égési sebre például porított faszenet kell kenni; fagyási sérülésre lencses kenőcsöt javasol; fogfájás ellen pedig a rossz foggal ellenkező oldali fülbe hideg víz csepegtetéséről hallott, de ez utóbbiban mintha maga sem hinne. Szerepel

néhány háziszser, amely a mai életmód-tanácsadó magazinokban sem lenne kirívó, mint a nátha ellen meleg lábvíz, izzasztó gyógynövénytea; szorulás ellen este cukros víz, reggel hideg víz; ülőmunka okozta fájdalokra reggeli nyújtó- és légzőgyakorlat stb.

A továbbiakban egészen rövid, egy-két bekezdésnyi szövegek követik egymást, mint pl. *Aczél tisztítása, Márvány és porcellán tisztítása, Rózsaozaj készítése* stb. Az olvasó megtudhatja, hogyan kell a dekorációnak használt, megsárgult mohát mosáshoz való kékítővel újra zöldre festeni, kiderül, hogy *Hogy lehet a lámpák füstölgését kikerülni?*, és azt is, hogy hogyan készül Ragacs, melylyel a porcellánt vagy üveget összeragaszthatjuk. A *Konyhai rendelvényekben* saláták, savanyúságok, desszertek receptjei szerepelnek. Közöl egy variációt az általa eredetinek mondott angol plum puddingra is (Jósika 1861: 131), ami csak annyira eredeti, hogy a magyar háziasszony könnyen beszerezhesse a hozzávalókat. Az angol konyhában gyakran használt faggyú helyett például marhazsír ad meg, mint első számú összetevőt, amivel nem egészen ugyanaz lesz az eredmény. (Persze lehetséges, hogy egyszerűen félrefordította az angol 'lard' szót.)

A *Hölgynaptár* az 1860-as évekbeli középosztálybeli háziasszony átlagos igényeit lefedő, hétköznapi olvasmány. Jeles nőket állít példaképként, bővíti az olvasó történelmi ismereteit, könnyed, erdélyi és egzotikus ausztrál tájakon játszódó novellákkal szórakoztat, és mindenféle háztartási ötlettel segíti a mindennapi munkát. Célközönsége megegyezik a *Nővilág* hetilap középrendű célközönségével (v. ö. Kerpics 2020: 229–244). Tartalomjegyzékére pillantva a felületes szemlélő inkoherens, véletlenszerűen egymás után következő, össze nem illő szövegeket láthat, azonban a kötet funkcióját figyelembe véve Jósika Júlia nagyon is gyakorlatias szempontok szerint szerkesztette a szövegegyüttest. A különböző műfajú szövegek közt is van tematikus kohézió, például Bethlen Gábor hómesterének adott utasításai Horváth Mihály szöveggondozásában és Jósika Miklós *A két vörös sipka* című novellája egyaránt Erdélyhez kötődik; Bethlen Gábor korát Lady Mary Wortley Montagu útlevele idézi meg. A grófnőhöz hasonlóan angol utazó William Howitt is, aki megrázó eseményeket és közvetlen életveszélyt élt át Ausztráliában – akárcsak a krími háborúban rátermettségét bizonyító Florence Nightingale. A kötet narrációra épülő – és nem háztartási – szövegei egyrészt Erdély, másrészt az angol utazók motívuma köré csoportosulnak. A háztartási használatra szánt fejezetek egyértelműen elkülönülve, a kötet végében található. Szerkezetében szoros rokonságot mutat a *Nővilág* egy-egy lapszámával: portré, történelmi kitekintés, magyar és/vagy külföldi fikciós próza, levél, divat, egészség, háztartás. Persze az olyan, csak sajtótermékben érvényesülő rovatok, mint a társasági- és kulturális élet friss hírei, színikritikák, könyvajánlók, szerkesztői levelek, képrejtvények stb. nem szerepelnek a *Hölgynaptárban*, de így is világosan felismerhető benne annak a hetilapnak a struktúrája, amihez mellékeltek.

Az itt bemutatott két kalendárium természetesen nem ad képet a 19. század közepi magyar kalendárium-irodalom teljességéről. A *Délibáb Képes Naptár* első, és legsikeresebb kötetének, illetve a *Hölgynaptár* egyetlen kötetének vizsgálata mégis sokat elárul a hétköznapi használati szövegeket tartalmazó kiadványok társadalmi környezetéről, funkciójáról, és a szerkesztők célkitűzéseiről. A napi sajtóban megjelenő cikkek, prózai és lírai irodalmi szövegekre érkező olvasói visszajelzések és az előfizetői létszám alakulásának követése lehetővé tette a 19. századi kiadványszerkesztők számára az olvasói igények minél pontosabb követését, ezzel együtt az ízlés formálását. A kalendáriumok használati szövegeinek összetétele az adott kiadvány célközönségének feltételezett igényeit, műveltségét, érdeklődési körét is leképezi.

Irodalom

- [Név nélkül] (1856). Mozgalmak irodalmunk terén. *Délibáb* 1. (12.)
- Dickens, Ch. (1850). A Preliminary Word, *Household Words*, 1 (1). (30. March 1850) 1–2.
- Grundy, I. (1999). *Lady Mary Wortley Montagu*. Oxford University Press, XVII.
- Hansági Á. (2022). *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Akadémiai Kiadó.
- Horváth M. (1861). Bethlen Gábor Erdély nagyfejedelmének udvartartása, In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast. 11–20.
- Howitt, W. (1854). BlackThursday – The Great Bushfire of Victoria. *Cassell's Illustrated Family Paper* 1 (6).
- Howitt, W. (1856). Black Thursday. *Household Words*, 10 May 1856. 388–395.

- Howitt, W. (1861). Fekete csütörtök, Vázlat Ausztráliából, (ford. Jósika J.). In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast.
- Huett, L. (2005) Among the Unknown Public: "Household Words", "All the Year Round" and the Mass-Market Weekly Periodical in the Mid-Nineteenth Century". *Victorian Periodicals Review* 38 (1). 61–82.
- Jókai M. (1857a). A világ vége. *Délibáb Képes Naptár* 1. 75–83.
- Jókai M. (1857b). A világ vége, In: Jókai M. (szerk.) *Népvilág*, Heckenast.
- Jósika J. (1857). Varga János. In: Podmaniczky F., Degré A., Friebeisz I. (szerk.) *Délibáb Képes Naptár*. Friebeisz. 48–54.
- Jósika J. (1861). Miss Nightingale. In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast. 3–10.
- Jósika J. (1861). Valami az öltözetről. In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast
- Jósika J. (1863). Olvasás. In: Jósika J. (szerk.) *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal lányok számára*. Heckenast.
- Jósika M. (1861). A két vörös sipka. In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast
- Kerpics, J. (2020). Elmevirágkertet növelni: Jósika Júlia és a normatív igényű újságírás. In: Török Zs. (szerk.). *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*. Reciti Kiadó, 229–244.
- Kovács I. G. (1989). *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880–ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Akadémiai Kiadó.
- Márki S. (1917). *Horváth Mihály 1809–1978*. Magyar Történelmi Társulat.
- Melville, L. (2004). *Lady Mary Wortley Montague Her Life and Letters (1689–1762)*, Preface <https://www.gutenberg.org/cache/epub/10590/pg10590-images.html> Utolsó letöltés: 2022. 02. 18.
- Podmaniczky F. (1888). *Naplótöredékek* 3. kötet (1850-1875.) Grill Károly.
- Podmaniczky F., Degré A., Friebeisz I. (1857, szerk.) *Délibáb Képes Naptár*. Friebeisz.
- Romsics I. (2018). A Wesselényi-féle összeesküvés. *Korunk*, 29(2)
- Széchenyi I. (1864). *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger Ferdinánd kiadása.
- Szinnyei J. (1896). *Magyar írók élete és munkái IV*. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala.
- Wortley Montagu, M. (1861). Utazás (töredék). Ford. Horváth M. In: Jósika J. (szerk.) *Hölgynaptár*. Heckenast.
- Wortley Montagu, M. (1775) Letter XXII. In: *Letters of the Right Honourable Lady M--y W---y M---e*. M. Cooper, London.